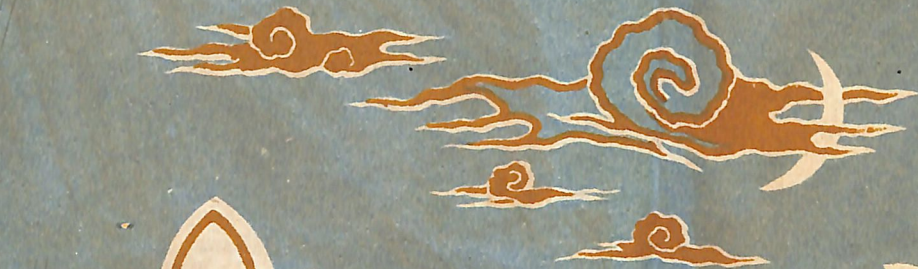


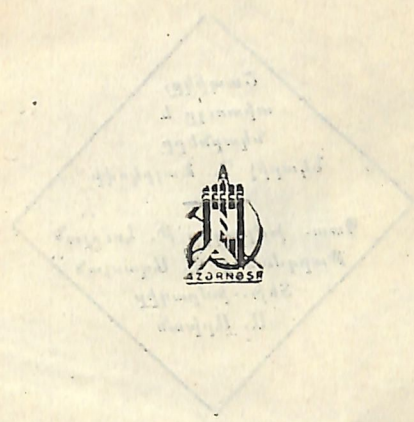
ՀԱՐՑԻՉ



894.362

Ղ-39



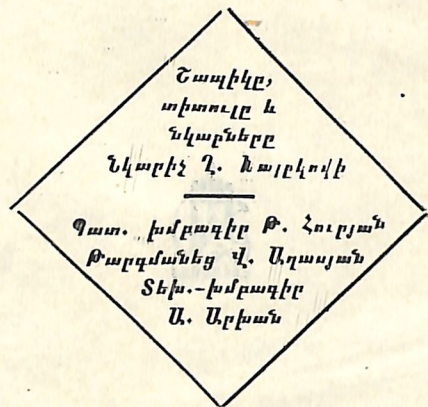


Մ. ՍԵՅԻԴ ԶԱԿԵ

894.362

Ս-39

ար





1531

38



Եվ յեղել ե և չի յեղել,
 Մի փայտահատ մարդ ե յեղել.
 Ու լայնածիր աշխարհն արար,—
 Նեղ ե յեղել նրա համար:
 Յոթանասուըն հինգ տարեկան,
 Մարմինը վողջ հյուծված այնքան.
 Գլուխը վոնց ճերմակ բամբակ,
 Ուժից ընկած ու յերկու տակ:
 Աշխատում եր սակայն ելի,
 Դարդը շատ եր չբավորի.
 Դիմանում եր ամեն ցավի,
 Ամեն հոգսի ու տանջանքի...
 Նա ամեն ուր տնք-տնքալով,
 Արևծագին շուտ զարթնելով,
 Քար-քոլ անցնում հանդ եր գնում.
 Ու իր կացնով փայտ եր կտրում:

Եսպես գործը նա ավարտած,—
 Տուն եր բերում շալակն առած:
 Եդ ծերն ուներ յերեք աղջիկ,
 Յըլդըզ, Նարգիզ, Խումար փոքրիկ,
 Վորոնց համար պիտ աշխատեր,—
 Պետք է նրանց հոգսը քաշեր:
 Մի առավոտ նորից զարթում,
 Տնք-տնքալով հանդ է գնում.
 Հետ չի դառնում հանդից ել նա,
 Զի իմացվում տեղը նրա:
 Վերջ է տրվում կյանքին ծերի,
 Գործն եսպես եր խեղճ թշվառի:
 Աղջիկները սոված մնում,
 Նրանք վոչ մի յելք չեն գտնում.
 Միտք են անում, թե ի՞նչ անեն,
 Ո՞ւմ մոտ գնան, ումը դիմեն:
 Վոչ-վոք նրանց չի հասկանում,
 Նրանց դարդին դարման անում...
 Ո՞վ եր լսում չքավորին,
 Ո՞վ եր հասնում նրանց հալին:
 Նրանց ով պիտ հաց ու ջուր տար,
 Խրախուսեր ու միշտ սիրտ տար:
 Եսպես նրանք խրված դարդում,
 Գիտեյին վոր այս քաղաքում.
 Իրենց ցավին մարդ չի հասնի,
 Ու կմնան՝ ճանկում սովի...

Առավոտ վաղ, արևծեգին,
 Հենց վոր լույսն եր հրում մթին.
 Աղջիկները հանդ են գնում,—
 Ուտելիք են նրանք փնտրում:
 Ամեն մի կողմ, ման են գալիս,
 Քար ու քոլին ձեռք են տալիս.
 Յեվ վոչ մի բան ել չեն գտնում,
 Փոքրիկ քույրը՝ Խումարն ասում.—
 —Ո՞ր իմ քույրեր, Յըլդըզ, Նարգիզ.
 Յեկեք փորենք գետինն այսպես,
 Գուցե հողից հանենք մի բան,—
 Զուր չանցնի մեր, տանջանքն այնքան:
 Աղջիկները մի քիչ փորում,
 Հողը հեռ-հեռ, բաց են անում.
 Ու ետ ժամին այդքան լարված,—
 Զի ու վրա Նիդարն հանկարծ
 Մոտ է գալիս եդ յերեքին,
 Յերեք գունատ պաղ աստղերին...
 Վորոնք հուզված հողն են փորում,
 Նրանց խղճում՝ Նիդարն ասում:—
 —Ետ ինչո՞ւ յեք եստեղ կանգնել,
 Վզներդ ծուռ խեղճ ու անել...
 Զեր յերեսին ամպ է իջել,
 Ի՞նչ կա արդյոք, ի՞նչ է յեղել:
 Նարգիզն ասաց, — ով յեղբայր մենք,

Սոված, անտուն թափառում ենք.
 Մարդիկ ենք մենք վզներս ծռու,—
 Անհույս ընկած մենք դռնե-դռու...
 Բարի մարդ եր ելգարը մի,
 Հասկանում եր ցավը խեղճի.
 Ու նա ժպտաց նրանց դեմքին,—
 Չամիչ տվեց աղջիկներին:
 Աղջիկներն ել ուրախ սրտով,
 Հետ են զառնում, տուն՝ խնդալով:

III

Յեվ ամեն ուր արշալույսին,
 Յերբ արևն եր զարթնում կրկին,
 Ու լույս փռում ավաններին,
 Փայլուն ու ջինջ առուններին...
 Աղջիկները առավոտ վաղ,
 Թռչունների հետ անուշ տազ,
 Չարթնում եյին ու ելգարից,
 Չամիչ առնում, ապրում նորից:—

IV

Հիմա յես ձեզ լուր տամ ումնից...
 Լսեք, պատմեմ ձեզ իշխանից:
 Շամախում կար մի մեծ իշխան,
 Արշունարբու, վոնց վոր գազան
 Կոտորել եր խեղճերին նա,
 Շատ վզեր եր թռցրել նա,



Շատ մեջքեր եր կռացրել,
Շատ արցունքներ թափել տվել:
Կախել տվել չքավորին,
Շատ գլուխներ կտրել կրկին:
Տարիներով արյուն թափել,
Ոձ թարխանի անուն ստացել:
Նրա սիրտն ստեղծված քենից. —
Անմեղ մարդկանց վոսկորներից,
Պալատներ եր նա կառուցել,
Ու պատուհաս եր նա դարձել:
Նրա պարտեզի վարդերը վառ,
Հասմիկներն են բյուր հազար.
Մանուշակներն են կապուտաչ...
Կարմիր փայլուն սիրուն կակաչ,
Շուշանները սրտերով հեգ, —
Նունուֆարներ՝ վզերը թեք,
Բաժակները նրա ձեռքի, —
Զուտ արյունի ու քրտինքի,
Գնով եր հա՛ ձեռք բերել նա: —
Տանջանքները հասցրած նրա, —
Սոսկալի յեր ու շատ դաժան,
Նողկալի յեր, ո՛հ, նա այնքան...

V

Գազան Շահը իմ վերն հիշած,
Անարգ Շահը իմ այս պատմած.

Ուներ յորդա մի Սամանդ ձի,—
 Հանձնած եր, նա, լավ խնամքի:
 Այդ Սամանդ ձին, լավ յերթ ուներ,
 Վազելուց նա՝ թևեր կառներ.
 Շուտ կթռչեր բազեներից,
 Կանցներ արագ, քամիներից:
 Նա չգիտեր, սար ու ձորեր,
 Բարձրանում եր, բլուրն ի վեր:
 Հինգ հասակին դեռ նոր հասած,
 Բազեյի պես թևեր առած.
 Կրճին ճերմակ՝ նա խալ ուներ,
 Մետաքսի պես՝ նա յալ*) ուներ:
 Շահը նրան շատ եր սիրում, —
 Սովզա Համշով նրան պահում:

VI

Շահը մի որ մտնում գոմ ներս,
 Սամանդ ձիուն գալիս է տես.
 Տեսնում ձիուն քիչ նվազած,
 Գոռում է նա եսպես հանկարծ:
 — Սա ի՞նչ բան է, հեյ, լսեցեք,
 Սպասավորներ եստեղ յեկեք.
 Տեսեք ո՞վ կա ես մառանում,
 Տեսեք ի՞նչ կա ես կողմերում:
 Ծառաները խիստ վախեցած:

*) յալ—բաշ

Մոտենում է մեկը հուզված.—
 — Յես եմ եստեղ,— ախուռապան
 Վսղջ հրամանին յես միշտ պատրաստ:
 Գոռգոռում է Շահը կատողած,
 Բերանը վողջ, փրփուր կալած.—
 — Ո՛վ դու ստոր, ծառա հիմար,
 Ինչո՞ւ յե ձիս եսպես նիհար.
 Ասա շուտով, սա ի՞նչ բան է,
 Հանցավորը ասա, ո՞վ է:
 Ձեռքերը քո՝ կտրել կտամ,
 Այսոր յես քեզ՝ կախել կտամ:
 Մոտ է գալիս ծառան նրա.—
 — Ո՛ր դու վեհանձն մեծ Սուլթան,
 Սիրտս արնով դու մի՛ լցրու,
 Ինձ հանցավոր մի՛ ասա դու.—
 Գողերն են վողջ պատճառ սրան,
 Գողացել են նրանք այնքան...
 Ձին յերեք-չորս ամսից ի վեր,
 Սովզա-Համիչ չի կերել դեռ:
 Շահն ասում է,— վատ բան է շատ,
 Վո՞ր անիրավի է արել այդ.
 Գտեք, կտրեք վիզը նրա,
 Ու վերջ տվեք, կյանքին իրա...
 — Ո՛ր գթառատ մեծդ Սուլթան,
 Դեռ չի բռնված դավաճանն այն.
 Թե վոր կտաս ինձ ժամանակ,—

Յեա յերեք-չորս որում արագ,
 Ուր վոր լինի, թե՛ յերկնքում,
 Յերկրի վրա, խոր ծովերում...
 Ջեռք չանցնող բամի լինի:
 Սրտում յեղած իղձ լինի մի.
 Թե՛ հարվածի կայծակի պես,
 Խանձի բոլոր բարձրունքն այնպես...
 Կթափառեմ վողջ ճամբեքին,
 Ու կգտնեմ հանցավորին:
 Ասում ե խիստ Շահն են անարգ.—
 — Գնա, հինգ որ, քեզ ժամանակ,
 Սրա համար պիտ լուրջ խորհես.
 Ու այս գործը, գլուխ բերես:

VII

Մութն անցել եր ու չքացել,
 Սեւս ամպեր, հեռ-հեռ քաշվել.
 Յերկնքում բյուր աստղեր կային,—
 Ձուգել եյին տիեզերքին:
 Կապույտ, փայլուն մետաքս ասես,
 Ամեն աստղ, մի ծաղկի պես.
 Հուսինն եր լուռ հանդարտ սահում,
 Ծաղիկների միջով լողում...
 Հոփն եր սուլում, անուշավետ,
 Ձրուցելով ամպերի հետ:
 Յեվ ամեն ամպ, թռչունի պես,



Թե եր առնում, թռչում եսպես: —
Վոչ թե միայն ամպ ու թուխպին,
Կտառապի մարդու հոգին.
Այլ լուսնկա գիշերին ել, —
Մարդ հյուծվում ե դարդով անել...
Գունատ, տանջված ու դալկահար,
Խեղճ Յըլդըզը, Նարգիզ, Խումար,
Աղջիկները իմ վեր հիշած, —
Գիշերներին լույսով պատած...
Դարդոտվեցին նրանք այնքան,
Մինչև գտան նորից մառան:
Նրանց վրա հարձակվեցին,
Շահի մարդիկն են մոլեգին, —
Վոր մինչև այդ փնտրում եյին
Ընկած սար-ձոր, ետ գողերին...
Լուռ ու լռին, տեսան հանկարծ,
Յերեք գունատ, աղջիկ կամաց,
Մոտիկ յեկան ախոռապանին
— Մի ճար արա. — նրանք ասին:
Ու նա նրանց դեմքով ժպտուն, —
Սավզա-չամիչ տվեց իսկույն:
— Դեհ, դնացեք, բաց ե ճամբան...
Այդ ժամանակ տեսնում նրան, —
Դուրս են գալիս կողքից հանկարծ,
Ծառաները խիստ կատաղած:
— Դավաճան մարդ, ի՞նչ ես անում,

Մտածիր տես, ռւսն ես խաբոււմ.
 Ձեռ վախենում, միթե Շահից,
 Մեր վեհապանձ, Թագավորից:
 Փուշ աղջիկներ, ձեզ ենք հարցնում,—
 Դ՞նէք եք եղպես չամիչն ուտում,
 Ել ձեզ պրծնում չկա Շահից,
 Հետ չեք դառնա դուք տուն նորից:
 Յըլդըզ, Նարգիզ, Խումար փողբիկ,
 Կանգ են առնում լուկ-մնջիկ...
 Գործը շատ վատ ընթացք առավ,
 Ծառաներից մեկը յեկավ.
 Ձեռն ու վոտը կապկպելու,
 Ոձ Թարխանի մոտ տանելու.
 Խումարը դառն լաց յեղավ, շատ,
 Ու Յըլդըզն ել շատ եր գունատ.—
 Ահն եր նստել նրանց սրտում,
 Բայց Նարգիզը չեր վախենում:
 Ուշք չըդարձնելով գող-գողոցին,—
 Ասաց եսպես՝ ծառաներին:
 —Մի շտապեք, դեռ մի կացեք,
 Մենք գնալու ճամբա չունենք.
 Ի՞նչ ե յեղել, հո չե՞նք փախչում,—
 Թեք առած՝ հո չե՞նք թռչում...
 Շատ հեշտ բան ե բռնելը մեզ,
 Թույլ տվեք մի, խոսք ասեմ ձեզ:
 Իմացեք փոր գիտունները,

Կճանաչեն, ընկերները.
 Կճանաչեն և թշնամուն,
 Ձեռ պղտորի իրար արյուն...
 Արդարադատ յեղեք մի քիչ,
 Լավ հասկացեք դուք ամեն ինչ:
 Ծառան ասաց,—սոռ, անպիտան,
 Յես խղճացողը չեմ այնքան.
 Շատ մի խոսիր արդար դատից,
 Ձեք ազատվի դուք ինձանից:
 Ձեր յերեքի կաշիներն ել,
 Վողջ մի առ մի պետք ե քերթել.
 Ու դարմանով լցնել պիտի,—
 Նետել գիրկը՝ բարկ կրակի...
 Դէհ, շուտ, դէհ շուտ, առաջ անցեք,
 Դուք բոլորդ ել բանտարկված եք:
 Յըլդըզ, Խումար, Նարգիզ, Ելդար,
 Լուռ քայլեցին, հոգնած, դանդաղ:

VIII

Նստել եր ժանդ ոձ Թարխանը,
 Յերբ մոտ յեկավ ժանդ Ասլանը,
 Խոնարհելով գլուխը ցած,
 Համբուրելով հողը կամաց,
 Հագար մի հետ բարև տալով,—
 Եսպես ասաց հետ քաշվելով:
 —Ո՛վ ծերունի մեծդ Սուլթան,

Վեհանձն դու մեծդ Սուլթան—
 Գողերն արդեն գտնված են,
 Նարզիդ, Ելդար բռնված են:
 Հրաման տաք ներս կբերեմ,
 Ձեր մեծության ներկայացնեմ...
 Ոձ Թարխանը բարձր ճչաց,
 Վեր ցատկելով տեղից հանկարծ.—
 —Դեհ շուտ արա, դե շուտ Ասլան,
 Բեր մի տեսնենք Ելդարն ո՞վ է,
 Նարզիդ, Յըլդըզ, Խուսամարն ո՞վ ե...
 Ու ծառաներն են անյերես,—
 Նրանց մեկ-մեկ բերեցին ներս:
 —Դահիճ-դահիճ,—Թարխանն ասաց,—
 Յեկ դու վերջ տուր շուտով սրանց:
 Խոնարհելով գլուխը ցած,
 Յեկավ մեկն ու եսպես ասաց—
 —Ո՛ր դու մեծդ զթոտ Սուլթան
 Ասա վերջ տամ իսկույն նրան,
 Ով է կյանքից շուտ կշտացել,
 Այս աշխարհից ձեռք ե քաշել...
 Շահը մեկնեց ձեռքը նրանց,
 Բռնվածներին են լուռ կանգնած:—
 —Ահա սրանց վերջ պիտ դնել,
 Գլուխները՝ պետք է կտրել՝
 Նարզիզն ըզգաց, գործը վատ է,
 Յերկինքը շատ ամպամած ե...

Ասաց,—ո՛ր դու մեծդ Սուլթան,
 Ձուր մի թափիր արյուն այդքան:
 Ձեմ վախենում յես մահվանից,
 Վոչ ինձ հասցրած,—տանջանքներից...
 Բայց յեթե դու մեզ սպանես,
 Ոգուտ չի՞ դա դրանից քեզ:
 Իսկ յեթե մեզ դու բաց թողնես,
 Շատ ոգուտներ դեռ կտեսնես...
 Թարխանն ասաց,—Ո՛ր դավաճան,
 Աղջիկ մարվող աստղի նման.
 Ասա տեսնեմ ի՞նչ ոգուտներ,
 Կարաս բերել դու ինձ համար:
 Նարզիզն ասաց,—յես քեզ համար,
 Հուլունքներից գույնով հազար,
 Վոսկի, ալմազ, քարից անզին,—
 Սուր կկռեմ մի թանկագին...
 Յեթե դու վողջ աշխարհ շրջես,
 Ո՛ր, ասում եմ վստահ յես քեզ,
 Վոր չես գտնի յերկրի վրա
 Հատը նրա, հատը նրա...
 Թարխանն ասաց—Ելդար ասա,
 Դու ի՞նչ արհեստ ունես հիմա:
 Ելդարն ասաց,—քեզ համար յես,
 Կպատրաստեմ վահան ենպես,
 Են Հնդկական փղի կաշվից.—
 Նա իր հատը չի ունենա,

159
 85

Անգին մի բան կլինի նա:
 Թարխանն ասաց, — Խուժար մի տես,
 Դու ի՞նչպիսի արհեստ ունես:
 Խուժարն ասաց, — *հ* իմ Սուլթան,
 Յաղութ, զմրուխտ, լալ ու մարջան,
 Իրարու հետ նուրբ կնյուսեմ,
 Քեզ մի գոտի կպատրաստեմ.
 Վոր չլինի հատն աշխարհում...
 Ո՛ր, հավատա, սուտ չեմ ասում:
 — Ո՛ր դու Յըլդըզ, — Թարխանն ասաց,
 Մենակ դու յես կեցել կանգնած
 Թագավորի առաջ եղպես, —
 Ասա դու ինչ արհեստ ունես:
 Յըլդըզն ասաց, — Ո՛ր թագավոր,
 Յես քեզ համար նուրբ ծաղկավոր
 Գորգ կգործեմ մետաքսներից, —
 Ամեն նախշը, մի կոկոնից...
 Վոր չունենա հատը իրա,
 Ու աննման բան լինի նա:
 Շահը անչափ, խիստ ազահ եր,
 Ձվից անգամ՝ բուրդ կխուզեր:
 Տեսավ այստեղ, վոր ոգուտ կա,
 Իրեն վոչ մի փնաս չի՞ գա.
 Թե գողերն ել մնան կենդան...
 Ու միտք արեց սև ոձ Թարխանն...
 — Սպանելուց սրանց հիմի,

Վոր հետ կանգնեմ, վատ չի լինի.
 Ու կսպասեմ մինչ մի տարին. —
 Հետո վերջ տամ՝ գերիններին...
 Եսպես կառնեն պատիժն իրենց,
 Լավ կլինի եսպես ել հենց:
 Յեվ նա ասաց — դեհ, գնացեք,
 Ձեր գործերը՝ կատարեցեք.
 Յըլդըզ, Նարգիզ, Ելդար, Խուժար,
 Հսկողության տակ եք յերկար...
 Գորգն ու գոտին, վահան դաշույն,
 Պատրաստ լինի՝ մինչև գարուն:

IX

Յերեկո յեր ջինջ ու կապույտ,
 Սիրահամբույր յերեկո լուրթ...
 Սովեր ընկած կանաչ սարին,
 Ու խոխոջուն առուններին.
 Ծաղիկներին ու թփերին,
 Յեվ ամեն ուր, ամեն ինչին...
 Բարձր սարի մյուս կողմում,
 Ծաղիկների քնքուշ գրկում.
 Նստած եր մի թշվառ չորան,
 Ծանր դարդով լցված այնքան:
 Շուրջը լցված բյուր վոշխարներ,
 Աչքը հառած՝ լուռ հեռուներ.
 Դարգոտ-դարգոտ, սրինգ ածում,
 Մի հոգեթով յերգ եր ասում:

Հառաչանքներ՝ անգից հոսող,
Հառաչանքներ՝ սրտեր հուզող,
Հորիզոններ կտրում, անցնում,
Ու տարածվում հեռուներում...
Մինչ բյուրեղյա պարզ առուններ, —
Դղրդում եր, սար ու ձորեր...

X

Շահն յելել եր եղ որ վորսի,
Խմբով հարձուր ու տաս հոգի.
Սարդար, ծառա, նայիբ, զինվոր,
Ձիաներով՝ թռչկուն բոլոր, —
Մի ծաղկոցի յեկան հասան,
Ձիաներից նրանք իջան...
Հանգիստ առնեն մի քիչ ենտեղ, —
Ծաղիկների մեջ գունագեղ...
Թիկն տալով Շահը պարկեց
Թավ կանաչին՝ ու խոժոռեց:
Մրնգի ձայնն ալիքներով...
Տարածվել եր վողջ հանդերով...
Շահն այդ ձայնը հենց վոր լսեց,
Չար նախանձից, սիրտը հուզվեց:
Ասաց, — եսպես մեղմիկ-մեղմիկ,
Ասես մեզնից ել շատ մոտիկ,
Այրող սրինգ ածողն հով ե,
Սար ու ձորեր հուզողն հով ե...
Դեհ, շուտ արեք, արագ հասեք,

Սրանից ինձ մի լուր բերեք:
Ծառաներից հինգ-վեց հոգի,
Իսկույն թռան, յելան վտառի:
Ընկան նրանք խոր-խոր ձորեր,
Բարձրացան դիք լեռներն ի վեր.
Ծաղկանց միջով տեսան նստած,
Մի հովիվ կար, մտքով տարված...
Նա յեր ածում սրինգ անգին,
Եղպես դյուլթիչ ու քնքշանգին:
Նրանք յեկան հետո Շահին,
Տեսածն իրենց՝ վողջ պատմեցին.
Խիստ վրդովվեց Շահն ես բանից,
Ոձի լեզվով՝ խոսեց նորից...
— Չորաններին եղ անպիտան,
Ո՛վ ե տվել շնորք եղբան.
Չորանն արդյոք եղ յերբվանից,
Դարձավ խոսող հոգուց, սրտից...
Չորանն ի՞նչ ե, նվագելն ի՞նչ,
Դուր չի գալիս եղ բանը ինձ:
Դեհ, իմ քաջեր, շուտ վեր կացեք,
Գնացեք նրա ձայնը կտրեք,
Ու մեկ ել յես շատ եմ սոված,
Յերբ վոր իջնեք սարերից ցած.
Ու հետ դառնաք նորից եստեղ,
Մի հինգ տաս հատ վոչխար բերեք. —
Վոր մեզ համար՝ խորոված անեք. —

Ծառաներից չորս-հինգ հոգի,
 Արագուժյամբ հուր կայծակի.
 Շուտ սլացան չորանի մոտ,—
 Խուսք նետեցին, դառն ու քինոտ...
 — Ա՛հ, դու տխմար, հիմար, չորան,
 Ի՞նչ ես եղպես նստել անբան.
 Գիշեր-ցերեկ սրինգ ածում,
 Ու ածելուց չես կշտանում...
 Ձեռն տալիս՝ դու խալխին հանգիստ,
 Զուր հուզում ես ամեն մի սիրտ:
 Բա չգիտես Սուլթանն արդեն,
 Հետ ե դարձել իրեն վորսեն,
 Վրաններ ե խփել տվել,
 Ես մոտերքում հանգիստ առել...
 Լռիր, վերջ տուր քո նվագին,
 Դուր չի գալիս ձայնդ Շահին:
 Մի քանի հատ վոչխար տուր մեզ,
 Զաղ տեղերից շոկիր տուր մեզ.
 Հրամայել ե մեծն Թարխան,
 Հասկացած դու, տխմար չորան:
 Զորանն առաց,— Թարխանն ո՞վ ե.
 Ձեմ ճանաչում, Սուլթանն ո՞վ ե.
 Ձեմ տվել յես վոչ մեկին տուրք,
 Յես նրան ել չեմ տալու հարկ:
 Շահի հուզված ծառաները,
 Վրա ընկան դեպ չորանը,

Գոռ գոռոցով մի խենթագին,—
 Ձեռք պարզեցին դաշույններին...
 Զորանն առավ մահալն իրա,
 Ու հարձակվեց, նրանց վրա.
 Ծառաները մի հարվածից,—
 Գալարվելով, կպան գետնից:
 Բայց նրանցից մեկը փախավ,
 Շունչը կտրած յեկավ, հասավ
 Նա հիվ ի հիվ, վրաններին,
 Յեղածը վողջ՝ պատմեց Շահին:
 Շահը գոռաց,— պահ, պահ, մի՛թե,
 Զորանն եղբան ուժի տեր ե.
 Ու հանդուժն ե մի՛թե եղբան...
 Դեհ, շուտ հասեք, բռնեք նրան,
 Բերեք եստեղ եղ տխմարին,
 Եղ անիրավ Փարավոնին.
 Յեվ քառսունհինգ ծառա, զինվոր,
 Ձեռքին բռնած սրեր բոլոր.
 Շտապ կարգով սար զիմեցին,
 Բռնեն, բերեն խեղճ չորանին:
 Յերբ չորանը տեսավ նրանց,
 Մզրախ ու սուր ձեռքին բռնած,
 Հարձակվում են իրեն վրա,
 Նա յեկ վերցրեց մահալն իրա,
 Հետ-հետ տալով վոչխարներին,—
 Դեմ դուրս յեկավ ծառաներին:—

Զորանք մի լավ շուն ունեւր,
 Վորը վագրի շատ նման եր.
 Առյուծի պես ճանկեր ունեւր,
 Նրան առյուծը՝ խաղալիք եր...
 Գազանները նրա տեսքից, —
 Փախչում էին խոր սարսափից:
 Սուր ճանկերը՝ դաշույնի պես,
 Յեղունգները՝ արմազի պես
 Ատամները՝ մզրախի պես. —
 Հուր եր թափվում տեսքից ասես.
 Շունը չորքանին շատ եր սիրում,
 Հենց վոր մեղմիկ սուլոց լսում,
 Գիտեր վոր նա շատ է նեղվել,
 Դուշման մարդու ճանկ է ընկել:
 Արագ արագ մոտ կվազեր,
 Յեւ ոգնության նա կհասներ:
 Շունը մտած քարի տակին,
 Հենց վոր տեսավ յեկվորներին.
 Մոտիկ վազեց հաջելով նա,
 Ու հարձակվեց նրանց վրա:
 Քառասուն հինգ սև ոձերը մեկ,
 Շունն ու չորքանն էլ դարձած մեկ.
 Բռնվեցին ուժեղ կովի, —
 Քլուեցին իրար մի մի...
 Շունը հենց վոր մեկի վոտից
 Թափ եր տալիս ուժգին նորից.

Առվի նման արյունն հոսում,
 Պաղ գետինն եր նա չանկոտում:
 Զորանն ու վոր հարվածում եր,
 Նրա կյանքը խավարում եր.
 Ձեռն ու վոտը նրանց բոլոր,
 Խաշխաշի պես՝ դառնում փշուր...
 Նայիքներից, — Թողրուլ, Որխան,
 Ծառաներից, — Ողուզ, Զաման.
 Արված էին պատառ պատառ,
 Անցել էին եղպես իրար, —
 Ու հասկացել, վոր չարիքի
 Վերջը եղպես պետք է լինի...
 Շունն ու չորքան համառ կովից,
 Խիստ ուժասպառ՝ ընկան հալից.
 Արյունլվա քիթ ու յերես, —
 Բռնվեցին նրանք եսպես:
 Ծառաները Շահի անարգ,
 Հետ դառնալով արագ արագ,
 Վողջ պատմեցին նրանք մի-մի, —
 Արյունոտվեց, սիրտը Շահի...
 — Տխմար չորքան, մահ էս ուզում,
 Քո սահմանից դուրս էս գնում.
 Դեմ էս յեղնում Թագավորին,
 Քո վեհանձն մեծ Յուլթանին:
 Քեզ ենպիսի մի պատիժ տամ,
 Յես քեզ ենպես սպանել տամ.

Վոր սուգ անեն վողջ քեզ համար,
 Արնով լցվի արար աշխարհ...
 Դձ ասացիր, վոր չեմ տա հարկ,
 Հասցրեք սրան՝ հինգ հարյուր զարկ,
 Հենց հրաման տվեց եղպես,
 Ծառաները գազանի պես.
 Իսկույն նրան փռին գետին,—
 Հինգ հարյուր զարկ մտրակեցին:
 Խեղճ չորանը ուժից ընկավ,
 Գունատվեց ու լեզուն կտրավ:
 Ո՛ր սոսկալի դրուժյուն եր այդ,
 Յերբ վոճրագործ մարդիկ այդ ժանտ
 Տեսան չորանը վոնց վոր մեռած,—
 Ուրախացան հպարտացած,—
 Հեծան ձիերն ու հետ դարձան,
 Թևեր առած, շուտ սլացան:
 Չափ չափ տալով հենց նույն ճամբից,
 Վորսի յեւան նրանք նորից...

XI

Խոսում եյինք մենք Նարգիզից,
 Հարցնում եմ յես հիմա ձեզնից.—
 Նարգիզը մեր՝ են հար մնաց,
 Յըլդըզը մեր՝ վճրտեղ գնաց...
 Փոքրիկ Խումարն են հար մնաց,
 Ելդարը քաջ՝ վո՛րտեղ գնաց...
 Ո՛ր, յես գիտեմ, վոր տակավին,

Հուռ չգիտեք դուք եղ մասին:
 Սակայն յես լավ գիտեմ հաստատ,
 Վոր մեր անվախ հերոսներն այդ.—
 Յըլդըզ, Նարգիզ, Խումար, Ելդար,
 Ի մի ձուլված ասես իրար:
 Են որ շահին խիստ խաբեցին...
 Ու գիշերվա մի մութ պահին,
 Փախան նրանք հեռու մի գյուղ:
 Ույժ հավաքեն ու անյերկյուղ,
 Խեղճ ու թշվառ վողջ միասին,—
 Դուրս գան հանդեպ՝ անգուժ Շահին:

XII

Արևի ալ շողերը վառ,
 Զուգեւ եյին աշխարհն արար.
 Հորիզոնը վոսկի հագին,
 Շղարշի մեջ մի քնքշագին...
 Շիկացած գառ վարդի նման,
 Փայլ-փլում եր սիրով այնքան:
 Զեփյուռը մեղմ ու անուշիկ,—
 Ամպերին եր քշում մեղմիկ.
 Ամպերին վոնց ճերմակ բամբակ,
 Քշում, տանում դեպ արևմուտք...
 Եսպես սիրուն մի ժամանակ,
 Հերոսները մեր համարձակ
 Բազեյի պես ձիեր նստած,
 Թռչում եյին, թևեր առած...

Խնչպես հողմեր՝ բլուրներինց,
 Խնչպես հեղեղ՝ խոր ձորերինց.
 Քաջ Նարգիզն եր ճամբա դնում,—
 Սար ու ձորեր, կտրում, անցնում:
 Խաղացնելով իր բազե ձին,
 Յեկավ հասավ ծաղկուն սարին:—
 Առաջ չանցավ ել ձին նրա,
 Խրխնջալով՝ կանգ առավ նա:
 Ու Նարգիզն ել զարմանք կտրած,
 Դարձավ նրան՝ եսպես ասաց.—
 —Խնչ կա ելի, իմ գլխ նժույգ,
 Քո աչքերին ժիր ու առույգ
 Արդյոք ելի ի՞նչ յերևաց,
 Խնչ ես նայում դու շփոթված:
 Սակայն կապույտ ձին անդադրում,
 Խրխնջում ու սանձն եր ծամում:
 Ու Նարգիզն եղ բանի վրա,
 Աչք եր ածում՝ շուրջը իրա...
 Մեկել տեսավ մի մարդ ընկած,
 Ձեռն ու վոտը արնով պատած.
 Իսկույն ձիուց նա ցած իջավ,
 Վիրավորին, նա մոտ յեկավ:
 Տեսավ, վոր նա մի չորան եր,
 Դեմքը ասես՝ մեռելի յեր...
 Մարմինը վողջ շերտ-շերտ արած,—
 Սիրտը հիվանդ ու տառապած...

Շունչ եր քաշում նա հազիվ-հազ,
 Արնով թրջած՝ թվերը խառ...
 Նարգիզն արագ, վազեց ձիուն,
 Ու բաց արեց խուրջինն իսկույն.
 Ենտեղ պահած դեղ ունեւր մի,
 Բուժում եր, նա ամեն վերքի...
 Յերբ եղ դեղը Նարգիզն առավ,
 Մտքերի մեջ նորից ընկավ...
 —Վոր այս վերքը շուտ լավանա,
 Գործը վատով չվերջանա,
 Դեռ վերքը պիտ լվամ այնքան,
 Յեվ հետո դեղ՝ դնեմ վրան:
 Նարգիզն եսպես ճարը գտավ,
 Վերքի վրա՝ դեղը դրավ...
 Մտումը լի խորունկ վշտեր,
 Անվերջ թախիծ, անվերջ հոգսեր...
 Նստեց նորից ձիուն թռչկան,—
 Արշավելով հողմի նման.
 Մի շարք բարձր լեռներ անցավ,—
 Յեկավ գյուղին՝ նա մոտեցավ:—

XIII

Յերբ մթնաշաղն եր հետ քաշվում,
 Լուսաստղը վառ՝ նորից փայլում.
 Վոնց ստրուկներն անարգ բեգի,—
 Խեղճ գյուղացիք գնում գործի:
 Վորոնք նրա, հույն են փորում,

Վորոնք նրան-հերկ են անում.
 Արոր լծում, մաճ են բռնում,
 Աշխատելով՝ հալից ընկնում...
 Արուն քրտինք են թափում հա,
 Մարդիկ զրկված, ճորտերն նրա. —
 Աշխատելով գիշերն ի բուն,
 Սրտերի մեջ զայրութ անհուն.
 Արևմուտին հոգնած, դադրած, —
 Հայացքներով պաղ ու սառած...
 Հետ գալիս տուն նրանք նորից,
 Վշտահար ու հյուժված սովից:
 Եդ խեղճերը ինչ ցանեյին,
 Մեկիկ-մեկիկ կկալսեյին
 Արյունախում բեզերը ժանտ, —
 Կթողնեյին նրանց վհատ...
 Իսկ մեր անվախ, քաջ հերոսներ,
 Նարգիզ, Յըլդըզ, Խումար, Ելդար,
 Թշվառների վիշտն անդադար. —
 Կրում էյին սրտեռում վառ...
 Նրանց կյանքը այնքան խավար, —
 Ծանր լուծ եր, նրանց համար:
 Հալածանքից, բյժւր, անհատնում,
 Նրանց արյունն եր սևանում...
 Ատում էյին նենգ բեզերին,
 Այդ անիրավ հարուստներին.
 Վոր զրկելով խեղճ գյուղացուն, —

Ապրում էյին, իրենք խնդուն:
 Տածում էյին դեպի նրանց,
 Ատելություն, զզվանք անսանձ:
 Մի իրիկուն, Նարգիզը ուշ,
 Աչքերի մեջ, մեզ ու մշուշ.
 Մի կես մղոն գյուղից անդին, —
 Շուրջն հավաքեց, թշվառներին:
 — Ո՛վ ընկերներ, հերիք լռեք,
 Հերիք վորքան դուք վիզ ծռեք.
 Ամեն մի խան, կալվածատեր,
 Վոճրագործ ու ոճ թարխաններ...
 Տարիներով ձեզ միշտ քերթել,
 Ազատ կյանքի, կարոտ թողել.
 Ել հերիք ե վիզ ծռել ձեզ,
 Գերի դառնալ. կուչ գալ եսպես...
 Փշրեք շղթան, ու դեն գցեք,
 Դեհ շուտ յեւեք, ապստամբեք:
 Ապստամբեք՝ ոճ թարխանին
 Ապստամբեք՝ դեմ բեզերին...
 Գյուղացիներն ասին եսպես. —
 — Ո՛ր դու քաջդ, անհաղթ Նարգիզ,
 Ես որվանից քեզ հետ ենք մենք,
 Բռնությունը վոր տապալենք...
 Քեզ հետ մեկ տեղ պայքարելով,
 Ամեն հարված՝ տանենք սիրով:
 Որը-որի. Շահն արնախում,

Ազահաբար, ճամբից շեղվում.
 Բռնությունը սահման չունի...
 Քյաղխուղեքը մեր գյուղերի,—
 Ժողովրդին խալառ քերթում,
 Վաքիլ-վազիր, արյուն թափում...
 Վիշապներն ու առյուծները,
 Խենթ փոթորիկն ու փղերը.
 Կայծակների զարկն ահավոր,
 Սարսափները յերկրի բոլոր...
 Արնավիրքը վողջ բնության,—
 Սոսկալի չէն անգամ այնքան...
 Վորքան սրանց տանջանքները:
 Պիտ տապալել բռնությունը...

XIV

Ծառաները անգուլթ խանի,
 Եսոր նորից յելել վոտքի,
 Կատաղել են իրար անցել,
 Ելի գյուղում՝ խնջույք սարքել...
 Հայհոյում են, ծեծում մարդկանց,
 Մերկացնում, քերթում նրանց.
 Ազահորեն, խփում ջարդում
 Անարգում ու սոված թողնում...
 Ձեռքերին փայտ, սուր ու մտրակ,
 Հավաքում են նրանցից հարկ.
 Ամեն կողմում սարսափ ու ահ,—
 Փոթորիկ է, սոսկում ու մահ...



Խրճիթներից խարխուլ ու ցած,—
Բարձրանում են կանչեր ու լաց...
—Խփիր, ջարդիր դավաճանին,
Ճամբից շեղված մոլորվածին,
Վոր մոռացել ե նա հիմա,
Հավատ, կրոն, ամոթն իրա:
Ասում ե թե,—հարկ չեմ տալու,
Խան ու բեգին չեմ լսելու
Մեծ Սուլթանին, նրա խոսքին,
Դարդը ցած գա, նրա բկին...
Ասաց Թառլանն ու կատաղեց,
Մի գյուղացու, ծեծել տվեց,
Մտրակների հարվածներից,—
Խեղճ Սուսանը՝ կծկվեց ցավից...
Դարդոտ-դարդոտ լաց եր լինում,
Ցերկինք, գետին մղկտացնում:
—Ցնորամիտ ո՛ր կին դու ծեր,
Դե՛հ շուտ արա, ցորենը բեր.
Դուրս կքշեմ յես քեզ գեղից,
Ու կհանեմ աչքդ տեղից:
Գողգոթում եր Թառլանն եսպես,
Նարգիզն հանկարծ՝ մտնում ե ներս:
—Ո՛ր մոլորված, անմիտ Թառլան,
Հերիք արյուն Թափես այդքան.
Ժողովրդին, զրկես, նեղես,
Ունեցածը՝ ձեռքից խլես...

Դու ալելի սարսափելի
Պատուհաս ես դարձել հիմի:
Հերիք հանես դու մեր հոգին,
Հերիք տանջես, անմեղ խալիսին...
Խենթ փոթորիկն եղ քո բերած,
Քեզ կխեղդի մի որ հանկարծ...

XV

Քեֆ կար նորից պալատի մեջ,
Յերգեր ու պար, խնջույք մի մեծ.
Սրտեր՝ հոգող ձայնը թառի,
Մեղմ նվոցը՝ քյամանչայի...
Ալիքներով որոր-շորոր,
Տարածվում եր, շուրջը բոլոր:
Մի կողմում լի բյուր բաժակներ,
Ու մյուս կողմում, շատրվաններ.
Խան ու բեգերն արյունառուշտ,
Նստել եին տոգած ու կուշտ:
Նրանց շուրջը հազար ձայներ,
Անուշաբույր ալ-գույն վարդեր.
Բյուր սոխակներ, սիրահամբույր,
Ալմաստ փայլով, շատ նետ ու սուր...
Մի կողմում նուրբ մանիշակներ,
Ու քնքշահյուս նուրբ շղարշներ,
Մյուս կողմում, վահան, մահակ,
Պալատն ասես, մշուշի տակ...
Այնտեղ կային արհամարված,

Շատ աղջիկներ, գունատ, հյուժված.
Դարդոտ-դարդոտ նայում եյին,
Ասողի նման սահում եին...
Մի կողմում լի արնոտ մտրակ,
Սաղավարտներ, դեմքեր, անարգ.
Իշխան, վեզիր իրար անցած,
Աչքերի դեմ արյուն կալած...
Ման են գալիս խենթերի պես, —
Գողգոթում ե թափանն եսպես:
— Շուտ մատրվակ, ըմպելիք բեր,
Արբենք, յեյնենք յերկինքն ի վեր,
Վոր դրա մեջ միշտ լող տանք մենք,
Ասողերից ել շատ հարկ առնենք...
Ըմպելիք բեր դեհ շուտ դու ինձ, —
Յերկինք, գետին, իմն են նորից:

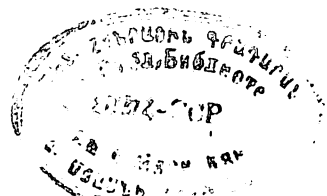
XVI

Ձմեռն անցել, յեկել գարուն,
Խոխոջում եր գուլալ առուն.
Սարերն առանց ձերմակ քողի, —
Անցել գիրկը՝ սեզ ու ցողի...
Ձյունն արևից հալվել իսպառ,
Ձուգել կանաչ լանջերը վառ...
Անուշաբույր մանուշակներ,
Նարգիզներ ու կարմիր վարդեր.
Սար ու ձորեր ծաղկել եյին,
Ու քնքշագին, ժպտում եյին...

Լիճը նման ալ մախառուի,
 Շուրջը դալար, կար շատ ուռի...
 Տարվա սիրուն հենց եղ պահին,
 Գեղածիծաղ վառ գարունին.
 Հերոսները մեր տենչավառ,
 Յըլդըզ, Խուսար, Նարգիզ, Ելգար. —
 Հավաքելով տաս հազար մարդ,
 Ձեռներին ալ դրոշ մի վարդ...
 Յեվ մեջքներին սուր ու սուսեր,
 Շարք-շարք անցնում սար ու ձորեր...
 Սարից իջնող խենթ հողմի պես,
 Ջորից անցնող հեղեղի ասես.
 Նման այրող հուր կայծակի. —
 Գնում եյին՝ պատերազմի...
 Նրանք ամեն մի գյուղ մտնում,
 Բռնակալին բանտը նետում.
 Բռնում եյին խան ու բեգին,
 Ամուր չոքում, նրանց բլին:
 Գյուղում վորքան վոր չքավոր,
 Մարդիկ կային խեղճ ու մուր.
 Գալիս եյին ու ժպտաղեմ, —
 Կանգնում եյին Նարգիզի դեմ...
 Ու միանում նրա խմբին,
 Կովի յեւնում՝ դեմ խաներին:
 Յըլդըզ, Խուսար, Նարգիզ, Ելգար,
 Ապաստամբներն այդ տենչավառ.



Շատ գնացին, քիչ գնացին,—
 Քեֆերը սազ, նրանք գնացին:
 Յերեկոյան մեկ ել մի որ,
 Բանական յեկավ ու հեռավոր
 Տափաստանում կանգնեց հանկարծ,—
 Իջան մեկ-մեկ ձիերից ցած:
 Յեվ նստեցին լուրջ խորհրդի
 Նարգիզն ասաց,—լսեք հիմի,—
 Եստեղից մինչ քաղաք դեռ մեզ,
 Չորս մղոն կա, ասում եմ ձեզ:
 Պետք է վոր քիչ հանգստանանք,
 Ու ձիերին լավ կեր պիտ տանք.
 Արևն անցնի. խավարն իջնի,
 Յերկինք, գետին մութով պատի...
 Անգութ խանի ծառաներն ել,
 Խոր քուն մտնեն մի անարգել.
 Շուտ վրա տանք մենք քաղաքին,—
 Վոր վերջ տրվի մեր տանջանքին...
 Ամեն մի հարց եսպես լուծենք,
 Ոձ Թաթխանին, շուտ ձեռք զցենք:
 Այս մտքին շատ հավան կացան—
 Ապ. տաժմները վողջ միաձայն.
 Վորոշեցին մտնել եղտեղ
 Վերջ տալ խան ու բեգին ահեղ...
 Կամաց կամաց արևն անցավ,
 Յերկոն լճու, հանդարտ իջավ,



Յաղութագույն հորիզոնին,—
 Խավարն իջավ, ծածկեց կրկին...
 Ապստամբներ, Նարգիզ, Նլզար,
 Ընկած ճամբեն՝ ձիգ ու յերկար.
 Հենց վոր հասան նրանք քաղաք,—
 Հարձակվեցին արագ արագ
 Զորս կողմերից. զինվորների,
 Զորքի՝ վրա, անգութ Շահի:
 Եզ գործը մեծ ընթացք առավ,
 Ծառաներից լուրը հասավ,
 Հրամանատար Մախմուդ խանին.—
 Բորբոքվեց նա, խիստ մոլեգին...
 Ծառաներին իր մոտ կանչեց.
 Եսպիսի մի հրաման տվեց.—
 — Դեհ շուտ առեք նետ ու աղեղ,
 Սուր ու սուսեր, զենքեր ահեղ,
 Շուտով հասեք գեպ ամրոցներ,
 Դեպ անսասան մեր պարիսպներ...
 Խան ու բեգեր, զենքեր առած,
 Կովի յելան խիստ կատաղած...
 Ու բռնկվեց կռիվն հանկարծ,
 Դաշան ասես կրակ հագած:
 Զեռք գցեցին նրանք թրերին,
 Վահաններին ու նետերին.
 Իրարանցում յեղավ ենտեղ,
 Ու շաչեցին սրերն ահեղ...

Վահանների զրանգ-զրնգոց,
 Դաշույնների փայլ-փայլվուց...
 Քչքչալով արյունն հոսում,
 Նետ ու աղեղն եր վզվզում...
 Մեռնողների տխուր նվոց.
 Զիու դոփյուն ու խբխնջոց...
 Թմբուկների ձայներ ուժեղ,
 Գոռում, գոչում եր ամեն տեղ:
 Եզ ձայներից հողը թնդաց,
 Անձրևի պես նետեր տեղաց.—
 Յերկինք պատեց. յերկիր պատեց.
 Խոր անդունդներ, ծովեր լցրեց...
 Արյունն հոսեց գետերի պես,
 Մահակների հարվածից կեզ,
 Գլորվեցին բյուր հազար մարդ,
 Դիակ լցվեց, սար, քար, ու հանդ...
 Շառաչյունից վահանների,—
 Վեր բարձրացավ, հուր ու փռչի:
 Դաշույններից ալմազի պես.
 Կրակ տեղաց. կարկոտ ասես...
 Հերոսների հաղթ ձայներից.
 Յերկինք, գետին թնդաց նորից:
 Կրակ ցատկեց թրից նրանց,
 Յերկրագունդը ասես հանկարծ
 Փոխեց մեկեն ընթացքն իրա.—
 Արյուն մաղվեց, յերկրի վրա...

Կակաչագույն շոշ-շիթերից,
 Կարմիր արև ծագեց նորից.
 Ու լույս սփռեց սար ու հանդին,
 Կապուտաչյա խոր ծովերին...
 Մեր հերոսներն եղ տենչավառ,
 Յըլդըզ, Խուժար, Նարգիզ, Ելդար,
 Թշնամու դեմ մարտի յեւած:—
 Տապալեցին իսպառ նրանց...
 Ու եղ կռվից քաջ ու անպարտ,
 Գուրս յեկան հաղթ ու բաց ճակատ:

XVII

—Շուտ մատրվակ, ըմպելիք բեր,
 Արբենք յելնենք յերկիրնքն ի վեր.
 Վոր դրա մեջ միշտ լող տանք մենք.
 Աստղերից ել շատ հարկ առնենք...
 Ըմպելիք բեր դե՛հ շուտ դու ինձ,—
 Յերկիրնք, գետին իմն են նորից:
 Գուռ-գոռում եր Թարխանն եսպես,
 Նարգիզն հանկարծ, մտնում ե ներս:
 Շունն ու չոբան, Ելդարը քաջ,
 Հինգ ըմբիշներ իր հետն առած:
 Խուժար, Յըլդըզ, ապստամբներ.
 Ձեռներին թուր, սուր ու զենքեր,
 Մտնում մեկ-մեկ նրանք պալատ—
 Հերոսներն եղ, հաղթ ու հպարտ:

Նարգիզն ասաց.—Ո՛ր ոձ Թարխան,
 Արյունարբու, ժանտ ու դաժան.
 Սուլթան եյիր մի քիչ առաջ,
 Շուրջդ խեղճի լաց ու հառաչ. .
 Ել փրկություն հունե՛ս հիմա,
 Ճանկերումն ես իմ այս հիմա...
 Տեսնում ես դու ես խեղճերին,
 Վորոնք գերի քո մտրակին,
 Տանջվում եյին գիշեր-ցերեկ,—
 Ու տառապում, լալիս բեկ-բեկ...
 Հիմա սրանք յեկել քո դեմ,
 Ու քեզ նման ոձերի դեմ,
 Պիտի պատժենք խան ու բեգին,
 Վերջ տանք պիտի ձեր ամենքին...

XVIII

Այս իրիկուն ոձ Թարխանը,
 Վեզիր, Վեքիլն ու Ասլանը,
 Կալվածատեր, բեգ ու խաներ,
 Արյունարբու վոնց զազաններ...
 Ի մի անցած վողջ միասին,—
 Մեկիկ-մեկիկ մորթոտվեցին...
 Բռնության վերջն եսպես նրանք,—
 Հասկացան ու ընկան թալակ:



ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0376488

73.885

